

کتاب‌شناسی

تاریخ مشروطیت ایران

فهرست توضیحی از ماخذ و کتب و مقالات چاپی

درباره تاریخ مشروطیت

مردآورنده

دکتر حافظ فرمانفرمایان

استاد تاریخ معاصر

دانشکده ادبیات — دانشگاه تهران

ناشر مطبوعاتی امیر کبیر

۱۳۴۵

کتاب‌شناسی

تاریخ مشروطیت ایران

فهرست توضیحی از ماخذ و کتب و مقالات چاپی

درباره تاریخ مشروطیت

گردآورنده

دکتر حافظ فرمانفرمایان

استاد تاریخ معاصر

دانشکده ادبیات - دانشگاه تهران

ناشر مطبوعاتی امیر کبیر

۱۳۴۵

مقدمه

پیش از نهضت مشروطیت ، تاریخ نگاری در ایران جنبه فردی و خصوصی داشت . مورخین ایرانی معمولاً گفتگوئی از مردم و ملت نمی کردند و آثار آنان جز شرح جهانگیری حکمرانان و قلم پردازی های تصنعی در مدح امراء و سلاطین چیز دیگری را در بر نمی گرفت . اما با انقلاب مشروطیت ، که بی شک مهمترین واقعه اجتماعی تاریخ ایران است . عصر جدیدی در کشور ما آغاز گردید . برای نخستین بار ملت از موجودیت خود آگاه شد و این آگاهی در روحیه و افکار توده مردم و طبقات مختلف اثر عمیقی باقی گذارد . نه تنها پیشرفت های مادی چهره ظاهری کشور را تغییر داد ، بلکه توسعه فرهنگ و دانش پایه های تحولی را بنیان گذاری نمود که امروز پس از شصت سال ثمره آن به شکل انقلابی بزرگ که همه شئون اجتماعی ما را دگرگون کرده است نمایان می گردد .

تاریخ نگاری نیز ، مانند سایر جنبه های ادب و فرهنگ ایرانی ، از این انقلاب متأثر گردید . پس از قرنهای تملق از دربارهای سلاطین و امراء و مدیحه پردازیهای بی فایده ، کم کم مورخان به وظیفه اساسی خود که ضبط کردن سرگذشت حقیقی يك ملت می باشد پی بردند . بهمین سبب است که نهضت مشروطیت ایران و داستان تحولات و انقلاباتی که از آغاز آن نهضت در ایران به وقوع پیوسته نخستین و مهمترین موضوعی بوده که این نوع مورخان بدان توجه داشته اند . شك نیست که کنار گذاردن رسوم کهنه در نوشتن تاریخ و توجه به مسائلی که در این عصر تاریخ از آن الهام می گیرد به این آسانی و در مدتی چنین کوتاه ممکن نبود . معذک در همین روزگار کوتاه نیز ، با همه مشکلاتی که در کار بود ، کتبی چند که باموازین نگارش تاریخ به سبک صحیح منطبق می باشد پدید آمد . اما بهر حال هنوز راه دراز است و در این قسمت کار بسیار باید انجام داده شود .

کتاب حاضر ، بر این اساس تدوین گردید که مآخذ و کتب و مقالاتی را که به زبان فارسی درباره مشروطیت به چاپ رسیده به اهل تحقیق به شناساند و کوشش بسیار شد که تا حد امکان این معرفی بیغرضانه و دقیق و با اصول علمی منطبق باشد و هر چند که شاید کتامل نباشد اما بهر حال نخستین قدمی است که در این راه برداشته شده و امید می رود که

محققان و دانشمندان نسبت به معرفی منابع و مآخذ سایر دوره های
تاریخی ایران نیز بدین شیوه و روش توفیق یابند .

دکتر حافظ فرمانفرمایان

دانشکده ادبیات

خرداد ماه ۱۳۴۵

یاد آوری

کتاب تاریخ مشروطیت ایران ، نوشته احمد کسروی ، ناشر بنده
امیرکبیر ، که شاید مهمترین کتاب به زبان فارسی درباره مشروطیت
ایران باشد در متن این فهرست از قلم افتاده بود . بدینوسیله
توجه مراجعه کنندگان را به این اثر مهم معطوف میدارد .

کتاب شناسی تاریخ مشروطیت ایران

۱- آدمیت ، فریدون :

« برخورد عقاید و تکامل پارلمانی در مجلس اول »، مجله سخن ، سال ۱۵ ، شماره ۷ ، صفحه ۷۰۳ .
موضوع این مقاله سیر تحول و تکامل نخستین دوره مجلس شورای ملی است . مطالب آن متکی بر گزارشهایی است که از اسناد وزارت خارجه انگلستان بدست آمده .

۲- آدمیت ، فریدون :

فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت ایران ، ۳۳۹ صفحه ، تهران ، سخن ، مهر ۱۳۴۰ .
رساله ایست درباره پیدایش مشروطیت خواهی در ایران . مولف اساس کار خود را بر پایه ای از اسناد و مدارك منتشر نشده قرار داده است . فصل مربوط به جامع آدمیت مبتنی است بر یادداشت های عون الممالک . سایر فصول مهم کتاب عبارتند از : آشنائی ایران با تمدن غربی و پیشروان تجدد ، ترقی میرزا ملکم خان ناظم الدوله و آثار و افکار او ، میرزا یوسف خان مستشار الدوله .

۳- آذری ، س . علی :

قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز ، ۶۶۹ + ۵ صفحه ، تهران ۱۳۲۹ .
کتابی است با مقدمه استاد سعید نفیسی و در آن شرح حال خیابانی و سلسله وقایعی که منجر به برافتادن او گردید بیان شده است .

۴- آذری ، س . علی :

انقلاب بیرنگ یا قیام کلنل محمد تقی خان پسیان در خراسان ، ۲۴۶ صفحه ، تهران ، صفی علی شاه ، ۱۳۲۸ .
اهمیت این اثر بر این است که مولف از ابتدای ورود کلنل به خراسان تا روز مرگ او حضور داشته و طبعاً کلیه وقایعی را که بیان می دارد به چشم خود دیده است . عقاید انشمنندان معاصر درباره محمد تقی خان نیز در این کتاب توضیح داده می شود .

۵- اتحاد ، کاظم :

« تاریخ مختصر ادوار شانزده گانه قانون گذاری مجلس شورای ملی » ، سالنامه دنیا ، جلد هفتم ، ص ۱۵۷ - ۱۷۳ .

۶- ادیب هروی خراسانی ، محمد حسن :

پیدایش مشروطیت ایران ، ۴۸۴ + ۸ صفحه ، مشهد ۱۳۳۱ .

بررسی اجمالی درباره وقایع و مسائل سیاسی نهضت مشروطیت از آغاز تا عصر حاضر .

۷- « اسرار کودتای ۱۲۹۹ » :

، سالنامه دنیا ، جلد چهارم ، ص ۲۱۰ - ۲۱۸ .

۸- اسکندری ، عباس :

تاریخ مفصل مشروطیت ایران (کتاب آرزو) ، ج اول ، ۲۰۳ صفحه ، جلد دوم ۱۶۰ صفحه ، تهران ، مطبوعاتی پروین ، اسفند ۱۳۲۲ .

مؤلف در يك محكمه تصویری رجال عصر مشروطیت را به محاکمه می کشاند و ضمن آن تصاویری از تاریخ گذشته جهان و وقایع ایران را مورد بررسی قرار می دهد .

۹- « اسناد سیاسی و تاریخی » :

تلگراف سید ضیاءالدین به آقای دکتر مصدق ، مجله آینده جلد اول ، ش ۱۱ ، ص ۶۹۹ - ۷۰۰ ، تهران ، تیر ۱۳۰۵ .

تلگرافی است که در ۱۲۹۹ سید ضیاءالدین در زمان رئیس الوزرائی بوالی فارس دکتر محمد مصدق بمناسبت احساس مخالفت وی باخود مخابره نموده . در این تلگراف اگرچه سید ضیاءالدین بطور کنایه والی را از مخالفت با خود بر حذر داشته معذلك از او خواسته که وی را در راهی که دارد یاری و مدد نماید .

۱۰- اسناد و نوشتجات تاریخی :

« درباره میرزا كوچك خان » ، مجله فروغ ، جلد اول ، ش ۵ ، ص ۱۴۸ ، تهران ۱۳۰۶ .
مطلبی است کوتاه توأم با تلگرافی سری در مورد انقلاب

گیلان تحت رهبری میرزا کوچک خان که در ضمن آن نفوذ دولت روس در نواحی شمالی و تحریک و هدفهای آنها که تاسیس دولت مساواتی و کمیته مرکزی اشتراکی بود، روشن می‌گردد .

۱۱- افشار ، رضا :

« گوشه‌ای از تاریخ معاصر » نشریه دانشکده ادبیات تبریز ، جلد ششم ، ش ۴ ، ص ۴۳۵ - ۴۴۷ ، ۱۳۳۳ .
مقاله ایست راجع بعزیمت نویسنده و سید حسن تقی‌زاده از امریکا به برلن که طبق نقشه دولت آلمان برای مقابله با روس و انگلیس انجام گردید . در آنجا با استفاده از کمک ها و نفوذ دولت آلمان ، درمقابل تعهداتی به آن کشور ، انجمنی مرکب از ایرانیان وطن پرست تاسیس می‌گردد و بهمین منظور عده‌ای از آزادیخواهان از سوئیس به آلمان می‌روند و باین ترتیب هسته پر مقاومتی از آزادیخواهان در آلمان تشکیل و شروع به فعالیت مینمایند .

۱۲- اعظام قدسی (اعظام الوزراء) ، حسن :

کتاب خاطرات من یا روشن شدن تاریخ صد ساله ، جلد اول ، تهران ، ۵۷۶ صفحه ، ۱۳۴۳ .
یادداشت‌هایی است که نویسنده از زندگی و تجربیات خود برشته تحریر در آورده و در لابلای آن اطلاعاتی نیز دربارہ تاریخ مشروطیت ایران یافت می‌شود .

۱۳- اقبال ، عباس :

« دو مکتوب راجع بتاریخ مشروطیت » ، مجله یادگار ، جلد سوم ، ش ۲ ، ص ۲۶ ، ۱۳۲۵ .
همزمان با تشکیل و پیشرفت آزادیخواهان دسته دیگری در مقابل آنها قد علم می‌نماید که تشکیلاتشان از طرف دربار قاجار اداره میشد . مقاله فوق شامل متن دوتلگرافی است که هر یک این دو دسته در یکروز یعنی بیست و چهارم ذی‌القعدة ۱۳۲۵ بعلماء و محترمین زنجان مخابره کرده و آنها را باتحاد با دسته خود دعوت کرده‌اند .

۱۴- امیر :

« اقدامات مشروطه خواهان ایران در فرانسه و سوئیس » ، مجله اطلاعات ماهانه ، جلد اول ، ش ۱۱ ، ص ۲۰ -

۲۱ و ۴۳ - ۴۵ و ش ۱۲ ص ۲۷ - ۲۸ - ۴۳ - ۴۵ ،
تهران ، ۱۳۲۷ .

شرحی است درباره روزنامه صور اسرافیل و ارتباط آن
با انجمن سعادت در اسلامبول و انجمن اخوت در بغداد .
در این مقاله از اقدامات وطن پرستان و مشروطه خواهان
که در خارج از وطن به صورت تبعید یا فرار به سر
می بردند سخن رانده شده .

۱۵- امیرخیزی ، اسماعیل :

+

قیام آذربایجان و ستارخان ، ۶۳۲ صفحه ، تبریز ۱۳۳۹ .
کتابی است قطور در ۲۵ فصل به قلم یکی از دوستان نزدیک
ستارخان . مولف در مقدمه توضیح داده کتاب حاضر جلد
دوم اثر بزرگتری است به نام مقدمات مشروطیت در ایران
و قیام آذربایجان اما هنوز جلد اول به طبع نرسیده است .
در اثر حاضر شرح حال ستارخان و اقدامات او در انقلاب
مشروطیت قدم به قدم توضیح داده می شود .

۱۶- امین الدوله :

« نامه به مظفرالدین شاه » ، مجله وحید ، سال ۱۲ ،
شماره ۳ ، صفحه ۷۰ .

۱۷- ایوانوف س :

انقلاب مشروطیت ایران قسمتی از تاریخ ایران ۸۰ صفحه .
این کتاب بیشتر از لحاظ اجتماعی و سیاسی وارد بحث
در مشروطیت ایران گردیده و ارتباط دول بیگانه را با
انقلاب ایران و تاثیر انقلاب را در کشورهای مجاور روشن
نموده است .

۱۸- باستانی پاریزی ، محمد ابراهیم :

+

محیط سیاسی در زندگانی مشیرالدوله (حسن پیرنیا)
تهران ، ۱۳۴۱ .
این اثر شرح حال یکی از بزرگترین رجال عصر مشروطیت
می باشد که گذشته از داشتن اطلاعات مفید بسیار خواندنی
و لذت بخش است .

۱۹- براون ، ادوارد :

+

انقلاب ایران ، ترجمه و حواشی از پژوه احمد (مبشر
همایون شیرازی) ، ۴۹۶ + ۳۲ صفحه ، تهران ، کانون

معرفت ، تیر ۱۳۲۹ .
این کتاب شاید نخستین اثر درباره مشروطیت ایران باشد
و به قلم ادوارد براون مستشرق و ایران شناس شمیر
انگلیسی نگاشته شده . ترجمه آن گویا و حواشی که بدان
افزوده شده بسیار مفید و در روشن شدن وقایع مؤثر
است .

۲۰- پیران ،

« یادداشت آقای پیران در وقایع مشروطیت » ، مجله پیمان ،
جلد ششم ص ۶۴۹ - ۶۵۳ و ۷۰۹ - ۷۱۲ .

۲۱- پاولویچ ، م ، تریاد ، ایراتسکی (ترجمه هوشیار ، م) :

انقلاب مشروطیت ایران وریشه های اجتماعی اقتصادی
آن ، ۲۱۱ صفحه ، تهران ، امیرکبیر ۱۳۲۹ .
شرح و بررسی و تجزیه و تحلیل انقلاب مشروطیت ایران
از نظر سه نویسنده که به فلسفه مارکسیسم معتقدند . این
کتاب از سه بخش به شرح زیر تشکیل شده .
بخش اول - بخش اول اوضاع اقتصادی و سیاسی ایران
را قبل از انقلاب بررسی می نماید . در این بخش به « رل
دول انگلیس و روسیه تزاری بعنوان يك عامل منفی انقلابی
و همچنین بریگاد قزاق بعنوان تکیه گاه ارتجاع » اشاره
شده است .

بخش دوم - مربوط به رل سوسیال قفقاز در انقلاب
مشروطیت ایران است .

بخش سوم - در این کتاب مبارزه با اشغالگران انگلیس
و نقش انقلاب حکومت شوروی در نجات ملی ایران مورد
بررسی قرار گرفته است . (نقل از مقدمه)

۲۲- تقی زاده ، سید حسن :

تاریخ اوائل مشروطیت ایران ۱۲۲ + ۱۴ صفحه ، تهران ،
ابن سینا ۱۳۳۸ .

سید حسن تقی زاده طی سه سخنرانی مهم در باشگاه
مهرگان مختصری از خاطرات و مشاهدات خود را درباره
تاریخ مشروطیت ایران بیان می دارد . این رساله متن کامل
آن سخنرانیها است .

۲۳- تقی‌زاده ، سیدحسن :

« قتل اتابك » ، مجله سخن ، سال ۱۶ ، شماره ۱ ، صفحه ۴۲ .

توضیحاتی است دربارهٔ واقعه قتل اتابك كه ضمن آن تقی‌زاده اعتماد و درستی گزارشهای سفارت انگلیس را شدیداً مورد شك قرار می‌دهد .

۲۴- تقی‌زاده ، سیدحسن :

« تاریخ انقلاب ایران » ، مجله یغما ، سال ۱۴ ، شماره های ۲-۳-۴-۵-۶-۷ .

کتاب کوچکی است كه تقی‌زاده در اصل برای درج در مجلهٔ یادگار نگاشته ولی به‌علنی منتشر نشده بود . اینك یغما آن را به‌صورت يك سلسله مقاله منتشر می‌کند .

۲۵- تقی‌زاده ، سیدحسن :

« تهیه مقدمات مشروطیت در آذربایجان » ، مجله یغما ، سال ۱۳ ، شماره ۴ ، صفحه ۱۷۸ .

خطابه‌ای است كه تقی‌زاده در سال ۱۳۳۸ در تبریز ایراد کرده و در آن از چگونگی افکار تازه و عقاید آزادیخواهی در آذربایجان گفتگو می‌کند .

۲۶- تقی‌زاده ، سیدحسن :

« نخستین مجلس شوری ، مجله یغما ، جلد دوم ، ص ۵۵۳ - ۵۵۵ - ۵۸۷ - ۹۰ ، تهران ۱۳۲۸ .

شرحی است راجع بمجلس اول و چگونگی بتوپ بستن آن و غارت و چپاول اشیاء و مدارك و اسناد مجلس كه هريك بجائی برده شد . بعدها کتابچه‌ای بدست نویسنده افتاد كه شامل فهرست و كلاء و چگونگی میزان حقوق آنها بود . همچنین اشاره به‌سندی است مهم و جالب توجه كه حاکی از پیمان جمعی ا زروسای اصناف پایتخت و میثاق محكم آنها برای تحصیل مشروطیت و تحصن درسفارت انگلیس .

۲۷- تقی‌زاده ، سیدحسن :

« یادی از اوائل مشروطیت و لفظ مشروطه »

مجله اطلاعات ماهانه ، جلد هفتم ، ش ۵ ، ص ۳-۴-۶ ، ۱۳۳۳ .

این مقاله شرحی از خاطرات نویسنده در مورد وقایع اوائل

مشروطیت منجمله در مورد لفظ مشروطه میباشد. نویسندگان معتقد است کلمه مشروطیت بلاشك از مملکت عثمانی آمده و اصل آن شاید از چارتر انگلیس و شارت فرانسوی بوده باشد.

۲۸- تقی زاده ، سید حسن :

« صفحه ای از تاریخ مشروطیت » ، مجله یغما ، جلد دوازدهم ، ش ۲ ص ۵۶ - ۵۸ ، اردیبهشت ۱۳۳۸ .
نامه ایست که آقای تقی زاده در استبداد صغیر و در همان زمانیکه محمد علی شاه تحت نفوذ عمال روسی است به اسلامبول فرستاده . مطالعه این نامه وسیله خوبی برای اطلاع از اوضاع وخیم ایران بخصوص خطه آذربایجان میباشد . مخاطب نامه بدرستی معلوم نیست و هدف نویسندگان امداد و کمک از ایرانیان مقیم اسلامبول بوده تا بلکه بتوانند پادشاه خائن مرتدی را از میان برداشته و سلطنتی با توجه با اصول حاکمیت برقرار نمایند .

۲۹- تقی زاده ، سید حسن :

« مشروطیت ایرانی » ، مجله اطلاعات ماهانه ، جلد اول ، ش ۵ ، ۴-۵-۳۹-۴۰ ، تهران ، مرداد ۱۳۲۷ .
مقاله فوق که بمناسبت جشن چهل و چهارمین سال مشروطیت ایران نوشته شده در واقع شرح و تفسیری از تاریخ ایران از آغاز حکومت هخامنشی تا حصول مشروطیت و علل پیدایش و چگونگی مشروطیت در ایران است . همچنین در این مقاله مشروطیت بمعنی واقعی « کنستی ترسیون » مورد بحث قرار گرفته و شرایط وصول باین حکومت نیز بیان گردیده است .

۳۰- توکلی ، احمد :

« چند استخاره از محمد علی شاه با جوابهای آنها » مجله یادگار جلد پنجم ، ش ۴۵ - ۶۵ ، تهران ، ۱۳۲۷-۱۳۲۸ .
مجموعه ای از استخاره هائی است که محمد علی شاه در دوران سلطنت مستبد خویش برای اخذ تصمیم و اجرای نیات خود و مقابله با آزادیخواهان انجام داده و در زیر همه آنها امضای محمد علی شاه دیده میشود و اغلب آنها بخط خود اوست . مطالعه این اوراق نکاتی از تاریخ گذشته را آشکار میسازد که چگونه سر نوشت يك کشور دستخوش

هوی و هوس و عدم تصمیم بوده و چگونه تکلیف ملتی که تشنه آزادی بود با يك استنباط ناصواب و یا مغرضانه معین میشد .

۳۱- تهرانی ، سید جلال‌الدین :

« فهرست وزرای ایران از اوایل مشروطیت ۱۳۲۵ ق تا ۱۳۴۶ ق یا ۱۳۰۶ ش » ، **ماهنامه** ، جلد اول ص ۲۲۵- ۲۶۶ .
فهرستی است از کابینه های ایران تا ۱۳۰۶ با معرفی مختصر از هر يك . هدف نویسنده زنده ماندن قسمت‌های تاریخی مملکت و اقدامات و کارهایی است که انجام داده‌اند .
ماخذ این جدول صورتهائی از وزارت مالیه میباشد که وزراء از آن حقوق دریافت کرده‌اند .

۳۲- تقی‌اعزاز ، حسین :

« نکاتی چند درباره انقلاب رشت » ، **مجله اطلاعات ماهانه** ، جلد سوم ش ۷ ص ۳۵ - ۱۳۲۹ .
مقاله فوق درمورد انقلاب رشت و حمله بباغ مدیریه و تعداد مقتولین آن میباشد و بیشتر هدف آن بوده که به ثبوت برساند اعزازالممالك نیز جزء مقتولین این واقعه بود .

۳۳- حلاج ، حسن :

تاریخ تحولات سیاسی ایران ، ۲۱۰ صفحه ، تهران انتشارات علی جعفری ۱۳۳۵ .
مطالبی که در مورد تاریخ مشروطیت در این کتاب مندرج است همگی نتیجه مشاهدات و مطالعات مولف است . وی از پانزده سالگی با حوادث اجتماعی ایران روبرو بوده است و در اغلب اقدامات مشروطه خواهی شرکت داشته . در این کتاب پس از اشاره بعلل تاریخی نهضت اجتماعی ایران درباره وقایع مشروطیت گفتگو می‌شود . مولف در سال ۱۲۹۸ خورشیدی روزنامه حلاج را دایر نمود .

۳۴- حلاج ، ح :

تاریخ نهضت ایران ۱۶۷ + ۴ صفحه ، تهران ، آبان ، ۱۳۱۲ .
این کتاب مجملی از مطالعات و خاطرات و مشاهدات مولف است که در نتیجه تماس با جریانات ازمنابع موثق شنیده و یا دیده . بطورکلی کتابی است جامع و مختصر راجع به نهضت مشروطیت از آغاز تا اوضاع قبل از کودتا .

۳۵- خان‌ملك ساسانی ، احمد :

« از یادبودهای ماموریت من در اسلامبول » **مجله اطلاعات ماهانه** جلد اول ، ش ۵ ، ص ۲۵-۲۶-۳۷ ، تهران مرداد ۱۳۲۲ .

مقاله ایست شامل يك سلسله خاطرات از نویسنده هنگام ماموریت او در اسلامبول ، که مصادف با فرار و ورود محمد علیشاه قاجار به آنجا می‌شده . در این مقاله نویسنده از ملاقاتهایش با شاه مستعفی و سیاست او و استبداد صغیر و علل ناسازگاری او با مشروطه طلبان گفتگومی‌کند.

۳۶- خلعت‌بری ، عبدالصمد :

شرح مختصر زندگانی سپهسالار اعظم محمد ولیخان خلعت‌بری تنکابنی و خدمات او بمشروطیت ایران ۲۰۸ صفحه تهران ۱۳۲۸ .

این کتاب که بمناسبت بیست و سومین سال خودکشی سپهسالار اعظم انتشار یافته شامل دو قسمت است . قسمت اول زندگانی سپهسالار و خدمات او بمشروطیت قسمت دوم یادداشتهای شخصی اوست که قدیمی‌ترین آنها مربوط بسال ۱۳۱۴ قمری و جدیدترین آنها مربوط به ۱۳۴۴ قمری است .

۳۷- دانش ، تقی :

« صفحه‌ای از تاریخ مشروطیت : واقعه مدیر الملك و قتل سردار افخم » **مجله یغما** ، جلد دوم ، ص ۱۹۷-۱۹۹ ، تهران ، ۱۳۲۸ .

شرح مهمانی است در باغ مدیر الملك برای عده‌ای از دولتیان و آمدن ناکهانی ولیخان تنکابنی سپهسالار از تنکابن و حمله او بعمارت و آتش زدن ارك دولتی توسط سربازان سردار محیی .

۳۸- دانشور علوی ، نوراله (مجاهد سلطان) :

تاریخ مشروطه ایران و جنبش وطن پرستان اصفهان و بختیاری ۲۲۹ صفحه ، تهران ، دانش ۱۳۳۵ .

کتابی است با توضیحات و حواشی و مقدمه بقلم حسین سعادت نوری و هدف از نگارش آن بیان داشتن نقش و اقدامات مجاهدین اصفهان و بختیاری در قیام مشروطیت است . مولف آن در اغلب جنگها و اقدامات مشروطه‌طلبان

شرکت داشته و از این جهت که مشاهدات و خاطرات خود را در این کتاب مندرج نموده کتاب او میتواند مفید واقع شود .

۳۹- داودی ، مهدی :

عین‌الدوله و رژیم مشروطه ، ۲۸۹+۱۲ صفحه ، تهران سازمان کتابهای جیبی ، اسفند ۱۳۴۱ .
در این کتاب زندگی عین‌الدوله از دوران جوانی و فعالیت های او و چگونگی رسیدن بمقام صدراعظمی و مبارزاتش با آزادیخواهان مورد بحث قرار گرفته . مولف سعی کرده با مراجعه به منابع ، شخصیت عین‌الدوله را آنچنانکه بوده مجسم نماید .

۴۰- « دوره جدید مشروطیت در ایران » :

مجله کاوه ، جلد سوم ، ش ۲۵ ، ص ۱-۴ و ش ۲۶ ، ص ۳-۴ و ش ۲۷ ، ص ۲-۵ و ش ۲۹-۳۰ ، ص ۱-۱۲ .

۴۱- دولت آبادی ، یحیی :

تاریخ معاصر یا حیات یحیی ، ۳۸۵ صفحه ، تهران - اقبال - سقراط اسفند ۱۳۲۸ .
مولف داستان زندگی خود را در چهارجلد بنام حیات یحیی برشته تحریر در آورده که کتاب فوق جلد دوم آن و مربوط بمشروطیت است .

۴۲- دیوسالار علی (سالار فاتح) :

بخشی از تاریخ مشروطیت ، (یادداشت های تاریخی راجع به فتح تهران و اردوی برق) ، ۱۳۸+۱۵ صفحه ، تهران ، ابن سینا ، آذر ۱۳۳۶ .
کتابی است مصور که بیشتر جنبه نظامی و اخباری دارد و چون نویسنده از سرداران بوده کلیه وقایع و جنبش آزادی خواهی را در تبریز و نواحی دیگر تافتح تهران مورد بحث قرار داده است .

۴۳- دنواز :

« آخرین شب پادشاهی محمد علیشاه » ، **مجله جهان نو** ، جلد اول ، بشماره ۳ ص ۷۷-۷۸ تهران ، مرداد ۱۳۲۵ .
توضیحی است درباره سیاست انگلیس و روس در ایران

و توافق بین آن دو که بالاخره منجر به این شد که محمد علیشاه آلت دست روسها و کلنل لیاخوف قرار گیرد .

۴۴- سایکس ، سرپرسی :

تاریخ ایران ، ترجمه فخر داعی گیلانی ، جلد دوم ۷۹۵+۸ صفحه ، تهران وزارت فرهنگ ۱۳۳۵ .
تاریخ سایکس با آنکه کهنه شده هنوز جامعترین کتاب به زبان انگلیسی راجع به تاریخ ایران است . جلد دوم شامل کلیه وقایع مشروطیت از آغاز تا عصر حاضر می گردد .

۴۵- سردار اسعد بختیاری ، حاج علینقی خان :

تاریخ بختیاری ، تهران ۱۳۳۳ هـ - ق .
تاریخی است از بختیاریهها توام با جغرافیای ناحیه بختیاری که در آن اشاره ای نیز به نقش قوم بختیاری در تاریخ معاصر شده است .

۴۶- سمیعی ، حسین :

اولین قیام مقدس ملی ، ۱۲۸ صفحه ، تهران ، ابن سینا ، دی ۱۳۳۲ .
داستان واقعه مهاجرت توسط یکی از کسانی که خود در آن حادثه شرکت کرده با نثری ساده بیان می شود .

۴۷- سهیلی خوانساری ، احمد :

« نامه ظل السلطان از وین به ستارخان ، **مجله وحید** ، سال ۲ ، شماره ۱ ، صفحه ۳۰ .

۴۸- شاه حسینی ، ناصرالدین :

« دو نامه از مرحوم سید محمد طباطبائی به عین الدوله ، **مجله اطلاعات ماهانه** ، جلد سوم ، ش ۶ ، ص ۲۳-۴۲ ، تهران اردیبهشت ۱۳۲۹ .
مقاله ایست مربوط به دو سند مهم از وقایع آغاز مشروطیت .

۴۹- شاه حسینی ، ناصرالدین :

« چگونه روسها آستان قدس رضوی را بمباران کردند » ، **مجله اطلاعات ماهانه** ، جلد دوم ، ش ۱۲ ، ص ۴۴-۴۸ ، تهران - فروردین ۱۳۲۸ .

مقاله ایست مستند مربوط به بمباران آستان قدس رضوی توسط دولت تزاری روس و جریان کار شوستر و اولتیماتوم روسها به دولت ایران درباره برکناری ازیاست مالیه ایران .

۵۰- شجیعی ، زهرا :

نمایندگان مجلس شورای ملی در بیست و يك دوره قانونگزاری ، ۳۹۲ صفحه ، تهران ۱۳۴۴ .

این کتاب نخستین اثری است که از نظر جامعه شناسی سیاسی در ترکیب طبقاتی مجلس شورای ملی و مشخصات نمایندگان آن بحث می کند . در این کتاب ضمن سه بخش موضوعهای زیر تحقیق و بررسی شده است :

(۱) تحولات اقتصادی ایران مقارن انقلاب مشروطیت (۲) ترکیب طبقاتی و منشاء اجتماعی نمایندگان مجلس (۳) شرح حال و مشخصات اجمالی نمایندگان از آغاز تاکنون .

۵۲- شوستر مورگان :

« جریان قتل اتابك » **مجله سخن** ، سال ۱۶ ، شماره ۴ ، صفحه ۳۸۳ .

شرفالدوله از وکلای دوره اول مجلس بود . این مقاله قسمتی از خاطرات چاپ نشده اوست که مربوط به قتل میرزا علی اصغر خان اتابك می شود .

۵۲- شوشتر مورگان :

اختناق ایران ، ترجمه صاحب حاج شیخ محمد حسین ، ۳۴۱ صفحه ، بمبئی ، شرافت ۱۳۴۰ .

ترجمه ای است از خاطرات مشهور مورگان شوشتر رئیس مالیه ایران در این کتاب شوستر وقایع سیاسی ایران و رقابت دو دولت روس و انگلیس را که بالاخره به برکناری وی منتهی گردید توضیح میدهد . از منابع مهم تاریخ ایران در دوره قبل از جنگ بین الملل اول می باشد .

۵۳- شیخ الاسلامی ، جواد :

« اسناد راکد وزارت امور خارجه انگلستان و مسئله قتل اتابك » ، **مجله سخن** ، سال ۱۵ ، شماره ۱۰ ، صفحه ۱۰۱۹ .

مقاله ای است بسیار جامع راجع به قتل اتابك متکی بر منابع انگلیس و فارس .

۵۴- شیخ الاسلامی ، جواد :

« گزارش محرمانه سر سیسیل اسپرینک ریس به سر ادواردگری درباره قتل اتابك » ، **مجله سخن** سال ۱۵ ، شماره ۱۱ و ۱۲ ، صفحه ۱۱۳۹ .
ترجمه کامل و جامعی است از گزارش وزیر مختارانگلیس در تهران درباره قتل اتابك .

۵۵- صادق ، صادق :

« مجلس اول و محمد علیشاه » **مجله آینده** ، جلد سوم ش ۸ ، ص ۴۰۸ + ۴۱۲ تهران مهرماه ۱۳۲۳ - ۱۳۲۴ .
بررسی اوضاع و احوال مجلس اول و اقدامات آن توسط یکی از آزادیخواهان . این مقاله شامل نامه‌ای است تاریخی که در پانزده جمادی الاول ۱۳۳۶ از طرف مجلس به محمد علیشاه به عنوان اتمام حجت برای جلوگیری از فتنه و فساد اوباشان نوشته شده .

۵۶- صالح ، علی پاشا :

نظری بتاريخ حقوق ایران و سازمانهای قضائی ، ۶۵ صفحه ، تهران دانشگاه ۱۳۴۳ .
شامل قوانین و سازمانهای قضائی از دوران پیش از اسلام تا دوران معاصر است در این کتاب بقوانین مدنی و قضائی دوران مشروطیت و دوره های مجلس اول و دوم و سوم و چهارم و پنجم بحث شده است .

۵۷- صدیق ، عیسی :

یادگار عمر ، تهران ، ۳۴۸ صفحه ، ۱۳۴۰ . خاطرات یکی از رجال فرهنگی و سیاسی ایران در قرن اخیر .

۵۸- صفائی ، ابراهیم :

رهبران مشروطه ، تهران انتشارات جاویدان علمی ۱۳۴۴ .
این کتاب مشتمل بر يك سلسله شرح حال از سیاستگران قرون سیزدهم و چهاردهم می باشد و از نظر اطلاعات کلی که راجع به رجال گذشته ایران میدهد بسیار مفید است .

۵۹- طاهرزاده ، بهزاد کریم :

قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران ، ۵۲۵ صفحه ، تهران اقبال و شرکاء ، تیر ۱۳۳۴ .

کتابی است با دو مقدمه از آقایان تقی‌زاده و رضا زاده‌شفق که توسط یکی از مجاهدین آذربایجان نوشته شده و از جنبه گزارش وقایع مفید است .

۶۰- طاهرزاده ، بهزاد مهندس :

« نخستین انتخابات در تبریز » ، **مجله یغما** ، جلد پنجم ، ص ۲۶۳-۲۶۴ ، تهران ۱۳۳۱ .
مقاله‌ایست کوتاه درباره انتخابات دوره اول مجلس شورای ملی در تبریز که در آن از نوع و چگونگی انتخاب و آزادی موکلین و عدم رضایت مامورین دولت و صاحبان ثروت گفتگو می‌شود .

۶۱- طباطبائی ، سید محمد صادق :

« از بمباران مجلس تا فتح تهران » ، **مجله اطلاعات ماهانه** ، جلد ششم ، ش ۸ ، ۱۳-۱۴ ، ۱۳۳۲ .

۶۲- علوی ، ابوالحسن :

« اسرار تازه‌ای از علت تحصن پنجاه آزادیخواهان در سفارت عثمانی در تهران » ، **مجله اطلاعات ماهانه** ، جلد ششم ، ش ۶ ، ص ۴۴ ، شهریور ۱۳۳۲ .
مقاله‌ایست به قلم یکی از متحصنین درباره کسانی که در سال ۱۳۲۶ پس از بسته شدن مجلس در سفارت عثمانی تحصن اختیار کرده بودند . راجع به چگونگی تشکیل انجمن‌های سری بین بست‌نشینان نیز گفتگو شده است .

۶۳- فتحی ، نصرت‌اله :

آواره گمنام ، ۲۱۷ صفحه ، تهران مرداد ۱۳۳۳ .
این اثر شامل خاطرات شخصی کاظم شاه‌رخی (امیرزاده سابق) است و در آن از وقایع مشروطه و رفتن نویسنده به قفقاز و اقداماتش در آنجا و همراهی وی با آزادیخواهان بحث شده .

۶۴- فتحی ، نصرت :

« يك سند منتشر نشده مربوط به تاریخ مشروطیت » **مجله یغما** ، سال ۱۵ ، شماره ۴ .
عکس و متن نامه‌ای است از عبدالرحیم طالب‌اف در طرفداری و تعریف از امین‌الدوله .

۶۵- فخرائی ، ابراهیم :

سردار جنگل ، تهران ۱۳۴۴

۶۶- فرزاد ، حسین (عباس زاده) :

مجموعه‌ای از نطق‌های شیخ محمد خیابانی ، ۱۲۸ صفحه ، تهران ، ۱۳۲۳ .

در این کتاب شصت نطق مهم از شیخ محمد خیابانی گرد آوری و به طبع رسیده است مطالعه این نطق‌ها خواننده را به افکار خیابانی آشنا می‌سازد .

۶۷- « فرمان مشروطیت از کیست » :

مجله محیط ، جلد اول ، ش ۱ ، ص ۹-۱۸ ، تهران شهریور ۱۳۲۱ .

نویسنده در این مقاله بیان داشته که لفظ مشروطه و مشروطه خواهی از ابتدای نهضت وجود نداشته و از زمان تحصن مردم در سفارت انگلیس کم کم این لفظ توسط عمال انگلیسی در اذهان عمومی رسوخ نموده و در مورد مبداء آن عقاید مختلف زادر اینکه لفظ مشروطه از چارت انگلیسی گرفته شده یا از شرط عربی بیان داشته .

۶۸- فرمانفرمایان ، حافظ :

خاطرات سیاسی میرزا علیخان امین‌الدوله ، ۲۶۱+۲۲+۱۰ صفحه ، تهران مرداد ۱۳۴۱ .

بررسی انتقادی از اوضاع سیاسی و اجتماعی و تاریخی دوره قاجاریه توسط یکی از رجال و نویسندگان مهم آن زمان که مدت پنجاه سال مشاغل حساسی را در اختیار داشت .

۶۹- فرهاد معتمد ، محمود :

سپهسالار اعظم ، تهران ۱۳۳۵ .

شرح حال یکی از پیشروان تجدد در ایران .

۷۰- فرهی :

« یادداشت آقای فرهی در حوادث ۱۳۲۳ . هجری قمری ، مجله پیمان ، جلد ششم ، ص ۳۵۲-۳۶۰ .

۷۱- « قاتل حقیقی میرزا علی‌اصغر خان اتابک » :

مجله یادگار ، جلد سوم ، ش ۴ ، ص ۴۷-۵۱ آذر ۱۳۲۵ .

کوششی است برای روشن کردن معمای قتل اتابک . اما این شك همچنان باقی می ماند که آیا اتابک بوسیله مشروطه طلبان به قتل رسیده یا بوسیله عمال محمدعلیشاه .

۷۲- فصیحی ، شیرازی حسن :

قانون اساسی و متمم و ضمائم آن ، تهران ۷۶ صفحه ، ۱۳۴۲ .

۷۳- قائم مقامی ، جهانگیر :

« دو نامه راجع به وقایع مشروطیت » ، مجله یغما ، سال ۱۶ ، شماره ۱ ، صفحه ۳۰ .
این دو نامه توسط میرزا طاهرخان شیبانی نگاشته شده و از اوضاع مغشوش تهران در سال ۱۳۲۵ قمری گفتگو می کند .

۷۴- قائم مقامی جهانگیر :

« چند سند مربوط به تاریخ فراموش خانه در ایران » ، مجله یغما ، سال ۱۶ ، شماره ۹ .
مقصود نگارنده از تنظیم این مقاله منحصرأزرائه چندسند معتبر در مورد فراموش خانه ایران و بانی و موسس آن میرزا ملکم خان ناظم الدوله بوده است .

۷۵- کرمانی ، ناظم الاسلام :

تاریخ بیداری ایرانیان ، ۵۶۳+۱۲ صفحه ، تهران ابن سینا ۱۳۳۲ .

این کتاب یکی از نخستین و مهمترین آثاری است که درباره تاریخ مشروطیت به زبان فارسی نگاشته شده . و مطالب و موضوعات آن مربوط به اواخر دوران استبداد و آغاز مشروطیت می باشد و از نظر تاریخ نگاری باب جدیدی را در ادبیات فارسی می گشاید .

۷۶- « کابینه های مشروطیت » :

سالنامه دنیا ، جلد شانزدهم ، ص ۱۵۴ - ۱۶۴ .

۷۷- کسروی تبریزی ، احمد :

تاریخ هیجده ساله آذربایجان ، ۹۲۳ صفحه ، تهران امیرکبیر ، خرداد ۱۳۳۳ .

این کتاب مکمل جلد اول تاریخ مشروطیت ایران و مطالب آن در چهار بخش به شرح زیر بیان می‌گردد .

۱- در این بخش از شورشهای اصفهان و گیلان و بازگشتن محمدعلی میرزا بایران و اولتیماتوم روس سخن گفته شده .

۲- از جنگ روسها با مجاهدین تبریز و بدار کشیدن ثقةالاسلام سخن گفته شده .

۳- پیش‌آمد های ایران در جنگ جهانگیر اول و مهاجرت و آمدن انگلیسها بایران .

۴- وضع ایران پس از جنگ و قیام خیابانی و پایان دوره آشوب تا آغاز سلطنت پهلوی در این بخش تشریح شده .

۷۸- گیلانشاه ، امیر (اعتماد همایون) :

یکصد و پنجاه سال سلطنت در ایران تهران ، ۱۳۴۱ ، ۱۵۲ صفحه ، خاطراتی است از نویسنده درباره اوضاع و احوال ایران در قرن گذشته .

۷۹- مجدالاسلام کرمانی ، احمد :

« صفحه‌ای از تاریخ مشروطیت ایران » ، مجله یغما ، جلد چهارم ص ۲۵۷ - ۲۶۲ ، تهران ۱۳۳۰ .
این مقاله درباره اقدامات ملك المتكلمين عليه محمدعلیشاه می باشد و بیان می‌دارد که چگونه او که از واعظین معروف اصفهان بود در زمره آزادیخواهان و از مخالفان سرسخت محمد علیشاه در می‌آید و همگام با پیشوایان دیگر نهضت مشروطیت هدف مقدس خود را دنبال میکند .

۸۰- مجدالاسلام کرمانی ، احمد :

« مناصب و القاب » ، مجله یغما ، جلد دوم ، ص ۵۷۴-۵۷۹ ، تهران ، فروردین ۱۳۲۸ .
بحثی است طنزآمیز درباره مناصب و القابی که در یک قرن پیش در ایران رواج داشته است .

۸۱- مجلس اول نخستین بودجه سالیانه کشور را چگونه تصویب کرد :

مجله اطلاعات ماهانه جلد اول ش ۸ ص ۱۹-۲۲ تهران ۱۳۲۷ .
مقاله‌ای است مفید درباره اینکه چگونه مالیه جدید در ایران آغاز گردید .

۸۲- مجموعه آثار میرزا ملکم خان

تدوین و تنظیم محمد طباطبائی محمد . ندای عدالت
۲۱۷+۷۲ تهران ۱۳۲۷ .
میرزا ملکم خان از پیروان فکر آزادی و مشروطیت در
ایران بود . این کتاب مجموعه‌ای است از نوشته های
معتبر او که در افکار آزادیخواهان اثرات مهمی باقی
گذارد .

۸۳- مدرسی چهاردهی ، مرتضی :

زندگانی و فلسفه اجتماعی و سیاسی سید جمال‌الدین
افغانی تهران ۱۳۴۰ ، ۲۱۱ صفحه .

۸۴- مراغه‌ای ، حاج زین‌العابدین :

سیاحتنامه ابراهیم‌بیک یا بلای تعصب او ، نشر اندیشه ،
۱۳۴۴ .
این کتاب رساله‌ای است انتقادی در مضار حکومت استبدادی
و انتشار آن‌که مقارن با نهضت مشروطیت بود در بیداری
افکار و روشن شدن اذهان موثر واقع گردید .

۸۵- محیط طباطبائی ، محمد :

« فرمان مشروطیت از کیست » :
مجله محیط ، دوره دوم ، ش ۴ ، ص ۱۸-۲۰-۲۳ تهران
مهر ۱۳۲۶ .
در این مقاله لفظ مشروطه از نظر ریشه لغوی و چگونگی
مورد استعمال آن مورد بحث قرار می‌گیرد . در مورد ریشه
لغوی بعضی معتقد بودند که این کلمه توسط ترک‌های
عثمانی از چارت انگلیسی گرفته شده و عده‌ای از علماء
معتقد بودند که مشروطه از اصل عربی شرط مشتق شده .
نویسنده سپس با شتابی که در مورد فرمان مشروطه رخ
داده اشاره می‌کند و معتقد است که برخلاف تصور همه
فرمانی که در آن تصریح به تبدیل حکومت ایران از استبداد
بمشروطه شده بوسیله محمد علیشاه صادر گردیده .

۸۶- محیط طباطبائی ، محمد :

« چگونه به ستارخان پاداش دادند » ، مجله محیط ، دوره
دوم ، ش ۶ ص ۶-۱۰ ، تهران مهرماه ۱۳۲۶ .
نویسنده معتقد است که مشروطه خواهان و زمامداران

وقت به جای پادشاه دادن به ستارخان ترتیب از میان بردن او را دادند .

۸۷- مختاری ، حبیب‌اله (مختار السلطنه) :

تاریخ بیداری ایران ، ۹۲۳ صفحه ، تهران ، ۱۳۲۶ .
این کتاب شامل سه فصل و یک متمم است که فقط فصل اول آن مربوط به مشروطیت است . کتاب فوق که جنبه تاریخی دارد از لحاظ بررسی اوضاع اجتماعی و تشکیلات اداری و سیاسی و سازمان های دولتی و آگاهی از وضع نواحی مختلف از جمله سواحل جنوب و اقدامات روس و انگلیس برای استقرار نفوذ خود در ایران مفید است .

۸۸- مساوات ، سید محمد رضا :

« **سید محمد رضا مساوات** گرفتاری خود را بخط خود مینویسد ، **مجله محیط** ، جلد دوم ، ش ۸ ص ۲-۲۳ .

۸۹- مستوفی عبدالله :

شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری قاجاریه ، ۷۲۰+۳۴ صفحه ، جلد دوم تهران ، محمد علی علمی ، مرداد ۱۳۲۴ .

این کتاب شامل وقایع و جریانات سلطنت مظفرالدین‌شاه و قرارداد وثوق‌الدوله با انگلیس است که مولف کلیه آنها را توأم با یک سلسله خاطرات شخصی خود بیان می‌نماید . مطالعه این کتب بطور کلی برای آشنائی باوضاع و احوال ایران در آغاز دوره مشروطیت مفید و قابل استفاده است .

۹۰- مستوفی ، عبدالله :

شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری قاجاریه ، جلد اول ، ۷۲۸+۱۹ صفحه ، تهران ، ۱۳۲۴ .
این کتاب شامل سلطنت قاجاریه تا آخر دوره ناصرالدین شاه است که ضمن تشریح اوضاع و بالاخص طرزجریان کار های دولتی و اداری قاجاریه شامل یک سلسله خاطرات و وقایع زندگانی مولف نیز می‌گردد .

۹۱- مستوفی ، عبدالله :

شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری قاجاریه ،

قسمت دوم از جلد سوم ، ۵۳۹ + ۱۰ صفحه ، تهران ، مرداد ۱۳۲۶ .

این مجلد شامل وقایع سالهای ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۵ یعنی از کابینه اول قوام السلطنه تا خاتمه مجلس موسسان می باشد.

۹۲- مستوفی ، عبدالله :

شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری قاجاریه ،

قسمت اول از جلد سوم ، ۳۶۵ + ۶ صفحه ، تهران ۱۳۲۵ .

مطالب این مجلد شامل وقایع سالهای ۱۲۹۷ - ۱۳۰۰

یعنی از کابینه وثوق الدوله تا سقوط کابینه سیدضیاءالدین می گردد . این کتاب از حیث انتخاب مطلب و تنوع موضوع تازگی دارد و مطالعه آن برای آشنائی بوضع آن دوران خالی از لطف و فایده نیست .

۹۳- مکی ، حسین :

تاریخ بیست ساله ایران ، جلد اول کودتای ۱۲۹۹ ،

۳۷۰ + ۱۲ صفحه ، تهران کتابفروشی محمد علی علمی ۱۳۲۳ .

مطالب این جلد شامل کابینه مشیرالدوله ، قیام خیابانی ، روابط ایران و شوروی و قرارداد ۱۹۲۱ ، کودتا ، تصرف تهران ، قبول عضویت ایران در مجمع اتفاق ملل ، اقدامات سید ضیاءالدین و علل و توجه شاه نسبت بسردار سپه ، اختلاف نظر و تیرگی سید ضیاءالدین با سردار سپه ، دوره چهارم مجلس ، دومین مسافرت احمد شاه باروپا و تشکیل مجدد کابینه مشیرالدوله می گردد .

۹۴- مکی ، حسین :

تاریخ بیست ساله ایران جلد دوم مقدمات تغییر سلطنت ،

۳۸۳ + ۳۲ صفحه ، تهران کتابفروشی علمی ۱۳۲۴ .

در این مجلد از اقدامات کابینه های مشیرالدوله ، قوام السلطنه مستوفی ، وقایع پس از سفر سوم احمدشاه بفرنگ ، آخرین کابینه مشیرالدوله ، نهضت آذربایجان ، محاکمه احمد شاه ، کابینه سردار سپه ، اعلان جمهوریت ترکیه ، اولین قدم حکومت قدرت ، معایب و محاسن دوره چهارم ، واقعه بحرین ، واقعه جمهوری و انعکاس آن در داخل و خارج و اقدامات موافقین و مخالفین آن بحث می شود .

۹۵- مکی ، حسین :

تاریخ بیست ساله ایران ، جلد سوم ، انقراض قاجاریه و تشکیل سلسله پهلوی ، تهران محمدعلی علمی ۱۳۲۵ .
در این مجلد از جمهوری تا سلطنت ، فراکسیون اقلیت در دوره پنجم ، آغاز مخالفت با قاجاریه در مجلس ، وضع اقلیت ، کمیته قیام سعادت و انقلاب خوزستان ، مانورهای سیاسی انگلیسی ، اعطاء فرماندهی کل قوا ، تدارک و پیش‌بینی های لازم برای تغییر سلطنت ، جلب موافقت مجلس ، تغییر سلطنت انتخابی ، انتخاب مجلس موسسان و تشکیل آن بحث می‌شود .

۹۶- ملك الشعراء بهار :

تاریخ مختصر احزاب سیاسی انقراض قاجاریه ، ۲۲ + ۳۸۲ صفحه ، تهران ۱۳۲۳ .
مؤلف این کتاب از نظر ادبی و سیاسی نقش موثری را در تاریخ مشروطیت ایران ایفا کرده است . مطالب کتاب مربوط به دوران جنگ بین‌الملل اول و بعد از آن می‌باشد و در حقیقت شرح حال خود مؤلف است .

۹۷- ملك‌زاده ، مهدی :

تاریخ مشروطیت ایران در فلسفه و پیدایش مشروطیت ایران ، ۲۸۴ صفحه ، مصور تهران ، کتابخانه سقراط ۱۳۲۸ .
این کتاب نیز یکی از آثار بسیار مهم درباره تاریخ مشروطه ایران می‌باشد و نویسنده آن که پسر ملك المتكلمین مشهور بوده خود از آزادیخواهان و در حوادث مشروطیت شرکت داشته است . مطالب کتاب در هفت مجلد بیان گردیده که عنوانهای آنان به ترتیب در زیر برحسب تاریخ تالیف و طبع آورده می‌شود .

۹۸- ملك‌زاده ، مهدی :

طلوع مشروطیت ، ۲۶۷ صفحه ، مصور تهران ، کتابخانه سقراط ، مرداد ۱۳۲۹ .

۹۹- ملك‌زاده ، مهدی :

افول ستاره آزادی ، ۲۷۸ صفحه ، مصور تهران ، ابن‌سینا ۱۳۳۱ .

۱۰۰- ملكزاده ، مهدی :

كشمکش مشروطه و استبداد ، ۲۹۷ صفحه ، مصور ، تهران ابن‌سینا ۱۳۳۰ .

۱۰۱- ملكزاده ، مهدی :

استبداد صغير ، ۲۸۳ صفحه ، مصور ، تهران ، ابن‌سینا ۱۳۳۲ .

۱۰۲- ملكزاده ، مهدی :

اعاده مشروطیت ، ۲۹۵ صفحه ، ابن‌سینا تهران ۱۳۳۲ .

۱۰۳- ملكزاده ، مهدی :

آغاز دوره سعادت ملت ایران ، ۳۱۱ صفحه ، مصور ، تهران ، ابن‌سینا .

۱۰۴- ملكم‌خان ، میرزا :

« اصول ترقی » ، بكوشش فریدون آدمیت ، مجله سخن ، سال ۱۶ ، ش ۱ ، صفحه ۶۹ ش ۲ ، صفحه ۱۳۱ ، ش ۳ ، صفحه ۲۵۰ ، ش ۴ ، صفحه ۴۰۶ .
این رساله یکی از آثار میرزا ملكم‌خان ناظم‌الدوله می‌باشد که تا این تاریخ به‌طبع نرسیده بود و آن شامل بحث‌ساده در اصول اقتصادی است و در حقیقت « نخستین برنامه توسعه و عمران اقتصادی ایران است » .

۱۰۵- مویید امینی ، داود :

فرار محمد علی‌شاه : ۵۶ صفحه ، تهران ۱۳۲۴ .
كوشش مولف در این بوده كه اطلاعات خود را از اشخاص بصیر و مطلعی كه خود ناظر بر حوادث دوره محمد علی‌شاه بوده‌اند جمع‌آوری كند .

۱۰۶- مهدوی ، اصغر وافشار ، ایرج :

مجموعه اسناد ومدارك چاپ‌نشده درباره سیدجمال‌الدین مشهور به افغانی ، تهران ۱۳۴۲ .
در این كتاب راجع به اولتیماتوم دولت روس به ایران و دخالت آن دولت در امور سیاسی ایران قبل از جنگ بین‌الملل اول می‌باشد .

۱۰۸- نقل از کتاب شهادی مشروطیت « بردار کردن ثقة الاسلام » :

مجله یغما ، جلد هفتم ، ص ۲۲۴ تا ۲۳۲ ، تهران ۱۳۳۳ .
مقاله ای است درباره اعمال روسیان در آذربایجان علیه
مشروطه خواهان در محرم سال ۱۳۳۰ و شرح دار کشیدن
ثقة الاسلام که از روحانیون و وطن پرستان مشهور آن زمان
بوده است .

۱۰۹- واعظ اصفهانی ، سید جمال الدین :

« رویای صادق » ، مجله ارمغان ، جلد چهاردهم ، ص ۱۷-
۲۳ - ۱۴۹ - ۱۵۲ - ۲۰۱ - ۲۰۸ - ۲۹۷ - ۳۰۶ - ۳۷۶-
۳۸۴ - ۵۱۸ - ۵۲ ، تهران ۱۳۱۲ .
شرح دادگاهی است در محضر الهی برای رسیدگی به
اعمال و رفتار هیئت حاکمه دوره استبداد .

۱۱۰- وحیدنیا ، س : اسناد تاریخی :

«قسم نامه چهار نفر از سران مشروطیت» ، مجلد وحید ،
سال اول شمال ۱ ، صفحه ۴۸ .

۱۱۱- وحیدنیا ، س :

« توضیحی راجع به قسم نامه سران مشروطیت » ، مجله
وحید ، سال اول ، شماره ۲ ، صفحه ۳۶ .

۱۱۲- وزارت امور خارجه انگلیس :

اسناد محرمانه سیاسی - سیاست انگلیس و روس در
ایران قبل از جنگ ۲۰۱ صفحه تهران ، شهریور ۱۳۱۱ .
ترجمه ای است از قسمتی از اسناد سیاسی وزارت امور
خارجه انگلیس مربوط به ایران و شامل مذاکرات آن
دولت با دولت تزاری روس که سرانجام به انعقاد معاهده
۱۹۰۷ گردید می باشد .

۱۱۳- وزارت امور خارجه انگلیس :

کتاب آبی ، جلد ۱ ، ترجمه سید ابوالقاسم خان ، ۶۰۶
صفحه ، ۱۳۳۰ ق تهران ، ناشر سردار اسعد بختیاری .
بین سالهای ۱۹۰۹ تا ۱۹۱۲ میلادی دولت انگلستان اسنادی
درباره وقایع ایران از آرشیو وزارت امور خارجه خود
منتشر کرد که مشهور به کتاب آبی شده است . این
اسناد در ۶ جلد به طبع رسیده و جلد اول آن شامل مطالبی

است مربوط به وقایع ایران از ذیقعه ۱۳۲۴ مطابق با ۱۷ دسامبر ۱۹۰۶ تا ذیقعه ۱۳۲۶ برابر با ۲۸ نوامبر ۱۹۰۸ .

۱۱۴- وزارت امور خارجه انگلیس :

کتاب آبی ، (جلد دوم ترجمه میرزا محمود خان) . ۴۲۷ صفحه ، تهران ۱۳۳۰ ق ، ناشر حاج علینقی خان سردار اسعد .

بقیه اسناد وزارت خارجه انگلستان راجع به حوادث ایران از یازدهم مه ۱۹۰۹ برابر با ۱۳۲۷ هجری تا شعبان ۱۳۳۰ برابر ۲۶ ژوئیه ۱۹۱۲ .

۱۱۵- وزارت امور خارجه انگلیس :

کتاب آبی ، (متمم دوم ترجمه اسداله میرزاشهاب الدوله) ، ۴۵۹ صفحه تهران ، ناشر سردار اسعد بختیاری شعبان ۱۳۳۱ .

در این قسمت واقعیات ایران از دسامبر ۱۹۰۹ تا ۳۰ دسامبر ۱۹۱۰ یعنی مشکل مالی و استقراض از دولتین روس و انگلیس و شورش غارتگری ایلات ، افتتاح مجلس ، تشریح وضع نواحی مختلف ، تقاضای روس در مورد خروج ستارخان و باقرخان از تبریز ، استیضاح مجلس از علاءالسلطنه ، اختلاف خوانین بختیاری و حرکت قشقائیا بطرف جنوب و گزارش وضع شهرستانها ذکر شده است .

۱۱۶- وزارت امور خارجه انگلیس :

کتاب آبی ، (جلد سوم - ترجمه تمدن الملك) ، ۴۷۲ صفحه ، تهران ۱۳۳۱ ، ناشر سردار اسعد بختیاری . در این قسمت دنباله وقایع تشریح وضع شهرهای مختلف در آن دوره بحرانی و کمک دولت ایران از سوئد در مورد تشکیل ژاندارمری ، اقدامات مجلس و دعوت نمایندگان برای اداره کشور ، اقدامات شاه مخلوع برای بازگشت و کمک روس باو و کوشش دولت برای جلوگیری از این عمل و برخورد قشون دولتی با شاه و فرار او از سوم ژانویه ۱۹۱۱ تا ۳۰ سپتامبر ۱۹۱۱ تشریح گردیده است .

۱۱۷- وزارت امور خارجه انگلیس :

کتاب آبی (جلد چهارم ترجمه مدیرالملك) ، ۴۱۶ صفحه ،

تهران ، ۱۳۳۱ ق ، ناشر احمد کاشانی (آقازاده نراقی) .
 از تاریخ ۲ اکتبر ۱۹۱۱ برابر با ۸ شوال ۱۳۲۹ تا ۲۰
 اکتبر ۱۹۱۱ . در اینجا نیز سخن از وضع مغشوش نواحی
 جنوب ایران و مزاحمت‌هایی است که اعراب در این نواحی
 برای اتباع خارجی بخصوص انگلیسی و برای تجارت‌فراهم
 مینمایند . اعزام قشون از طرف انگلیس برای ایجاد
 امنیت ، تصویب مجلس در استخدام عده‌ای بلژیکی برای
 گمرک ، مبارزه شوستر و روسیه ، اولتیماتوم روس و
 پیشنهاد اخراج شوستر ، نگرانی انگلیس از روابط ایران
 و روس ، تبانی‌اند و ، تغییر قانون انتخابات و بالاخره قبول
 پیشنهادات روس از طرف ایران .

۱۱۸- وزارت امور خارجه انگلیس :

کتاب آبی ، (جلد پنجم ترجمه میرزا حسن خان اصفهانی) ،
 ۳۰۸ صفحه تهران ناشر سردار اسعد .
 در این کتاب از ۲۵ دسامبر ۱۹۱۱ برابر با ۳ محرم ۱۳۳۰
 وقایع ایران یعنی شورش و اغتشاش و زدو خورد در راه‌ها ،
 حمله بمامورین انگلیس در راه شیراز و تقاضای جبران
 خسارت و ورود روس‌ها به تبریز و غارت مردم توسط
 آنان ، انتقام مردم از آنها ، کشتن عده‌ای از آزادیخواهان
 از جمله ثقة الاسلام توسط روس‌ها ، ترتیب رفتن شاه
 مخلوع از ایران و حقوق ماهانه او و رواج مطبوعات ذکر
 گردیده است .

۱۱۹- وزارت امور خارجه :

کتاب آبی ، (جلد ششم ترجمه میرزا حسن خان اصفهانی) ،
 ۸۲۸ صفحه ، تهران ۱۳۳۲ ق ، ناشر سردار اسعد بختیاری
 از ۹ مارس ۱۹۱۲ برابر با ۱۹ ربیع‌الاول ۱۳۳۰ تا فوریه
 ۱۸۱۳ ، قروض ایران از روس و انگلیس ، بحران مالی ،
 مذاکرات روس و انگلیس برای ایجاد امنیت ، عزیمت شاه
 مخلوع از ایران ، استفاده از ژاندارمری زیر نظر سوئدی‌ها .
 تصویب ایجاد بریگاد قزاق در تبریز ، دادن امتیازات ناشی
 از بحران مالی و گرفتن مساعده .

۱۲۰- ویجویه ، حاج محمدباقر :

تاریخ انقلاب آذربایجان و بلوای تبریز ، ۲۶۴ صفحه ،
 ۱۳۲۶ هـ - ق .

این اثر از نقش تبریز و قیام مردم آذربایجان در انقلاب
مشروطیت سخن میراند .

۱۲۱- هدایت کمال (نصرالملک) :

« قاتل حقیقی امین السلطان » ، مجله یادگار ، جلد سوم ،
ش ۶۷ ص ۱۲۰ - ۱۲۵ ، ۱۳۲۵ .
نویسنده این مقاله معتقد است که عباس آقا قاتل اتابک
فقط آلت دست و برای زد گم کردن بوده و قاتل حقیقی
امین السلطان یکی از عمال محمد علیشاه بوده و میگوید چون
امین السلطان بعد از مراجعت از اروپا واقعا قصد خدمت
به مملکت را داشت محمد علیشاه وسایل قتل او را فراهم
نمود .

۱۲۲- هدایت مخبر السلطنه ، مهدیقلی :

خاطرات و خطرات ، ۶۴۸+۶ صفحه ، تهران ۱۳۲۹ .
در این کتاب یکی از رجال مشهور ایران شرح حال خود و
اوضاع و احوال زمان را بیان می دارد .

**An annotated Bibliography of Persian
Printed Materials
On
Constitutional History of Iran**

Compiled
by

Hafez Farman-Farmaian
Professor of Modern History
University of Tehran

1966

**An annotated Bibliography of Persian
Printed Materials
On
Constitutional History of Iran**

Compiled
by

Hafez Farman-Farmaian
Professor of Modern History
University of Tehran

1966